

BOLALARGA NISBATAN JINOYATLARNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI

Qo'ziboyeva Zahro Azamat qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,

Jinoyat qonunchiligini qo'llash nazariyasi

va amaliyoti yo'nalishi magistranti

E-mail: zahrokuzibaeva@gmail.com

+99899-413-01-49

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20023833>

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarga nisbatan sodir etiladigan jinoyatlarning kriminologik xususiyatlari, ularning sabablari va shart-sharoitlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu turdagi jinoyatlarning tuzilishi, dinamikasi, jinoyatchilar shaxsi va jabrlanuvchi bolalarning ijtimoiy-demografik tavsifi o'rganiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: bolalar jinoyatchiligi, viktimologiya, kriminologiya, zo'ravonlik, jinoyat sabablari, profilaktika, ijtimoiy xavf, oilaviy muhit.

Аннотация: В данной статье на основе научных источников анализируются криминологические особенности преступлений, совершаемых в отношении детей, их причины и условия. Также изучаются структура и динамика данного вида преступлений, личность преступников и социально-демографическая характеристика пострадавших детей. На основе результатов исследования разрабатываются предложения по совершенствованию системы защиты прав детей.

Ключевые слова: преступления против детей, виктимология, криминология, насилие, причины преступности, профилактика, социальная опасность, семейная среда.

Abstract: This article analyzes the criminological characteristics of crimes committed against children, as well as their causes and conditions, based on scientific sources. It also examines the structure and dynamics of such crimes, the personality of offenders, and the socio-demographic characteristics of child victims. Based on the research findings, recommendations are developed to improve the system for protecting children's rights.

Keywords: crimes against children, victimology, criminology, violence, causes of crime, prevention, social risk, family environment.

Kirish

Bolalarga nisbatan jinoyatlar zamonaviy jamiyatning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. BMTning Bolalar jamg'armasi (UNICEF) ma'lumotlariga ko'ra,

dunyo bo'yicha har 10 boladan kamida 1 nafari turli shakldagi zo'rvonlik qurboni bo'ladi [1]. Bolalar jinoyatlarga nisbatan eng himoyasiz qatlam bo'lib, ularning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga bunday jinoyatlar jiddiy zarar yetkazadi.

Kriminologik jihatdan bolalarga qarshi jinoyatlar nafaqat huquqbuzarlik sifatida, balki murakkab ijtimoiy hodisa sifatida baholanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ham bolalar huquqlarini himoya qilish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan bo'lib, Jinoyat kodeksida bolalarga qarshi sodir etilgan jinoyatlar uchun og'irlashtirilgan javobgarlik nazarda tutilgan [2].

Metodologiya

Mazkur maqola ilmiy-tahliliy yondashuv asosida tayyorlangan bo'lib, unda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- statistik tahlil (rasmiy ma'lumotlar asosida);
- solishtirma-huquqiy tahlil;
- kriminologik umumlashtirish;
- viktimologik yondashuv.

Tadqiqot jarayonida xalqaro tashkilotlar (UNICEF, WHO), O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi hamda ilmiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlardan foydalanildi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalarga nisbatan jinoyatlar asosan quyidagi turlarga bo'linadi:

- jismoniy zo'rvonlik;
- jinsiy tajovuz;
- ruhiy bosim va tahqirlash;
- ekspluatatsiya (mehnat yoki jinsiy);
- qarovsiz qoldirish.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, bolalarga nisbatan zo'rvonlikning eng keng tarqalgan shakli jismoniy zo'rvonlik bo'lib, bu holat 23% bolalarda uchraydi [3].

O'zbekiston statistik ma'lumotlariga ko'ra, bolalarga qarshi jinoyatlar ko'pincha oila muhitida sodir etiladi. Tadqiqotlar natijasida jinoyatchilarning 60-70 foizi bolaga yaqin shaxslar (ota-ona, qarindoshlar yoki tanishlar) ekanligi aniqlangan [4]

Tahlil va muhokama

Bolalarga nisbatan jinoyatlarning kriminologik tavsifi ushbu hodisaning murakkab, ko'p qirrali va tizimli xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu

jinoyatlar faqatgina individual xatti-harakatlar natijasi emas, balki keng ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va madaniy omillar o'zaro ta'sirining mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, mazkur masalani tahlil qilishda kompleks yondashuv zarur bo'lib, jinoyatchining shaxsi, jabrlanuvchining xususiyatlari, muhit omillari va ijtimoiy institutlarning roli birgalikda o'rganilishi lozim.

Avvalo, oilaviy muhit bolalarga nisbatan jinoyatlarning shakllanishida asosiy determinantlardan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, disfunktsional oilalarda ulg'aygan bolalar nafaqat zo'ravonlik qurboni bo'lish ehtimoli yuqori, balki keyinchalik deviant xulq-atvorni shakllantirishga ham moyil bo'ladi [5]. Oiladagi nizolar, ota-onaning ajralishi, alkogol yoki giyohvandlikka ruju qo'yishi bolalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa ularning himoyasizligini oshiradi va jinoyatchilar uchun "oson nishon"ga aylantiradi. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, bolalarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlarning katta qismi aynan bola yaxshi biladigan shaxslar tomonidan sodir etiladi, bu esa ishonch omilining suiiste'mol qilinishini ko'rsatadi [4].

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar ham ushbu jinoyatlar darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kambag'allik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda bolalar ekspluatatsiyasi, majburiy mehnatga jalb etish va qarovsiz qolish holatlari ko'proq uchraydi [6]. Ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy resurslarning notekis taqsimlanishi bolalar xavfsizligiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, past daromadli oilalarda ota-onaning bandligi yuqori bo'lishi yoki aksincha, ishsizlik tufayli stress darajasi ortishi bolalarga yetarli e'tibor qaratilmasligiga olib keladi. Bu esa nazoratning sustlashuvi va xavf omillarining kuchayishiga sabab bo'ladi.

Psixologik omillarni tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Jinoyatchilarning aksariyatida empatiya darajasining pastligi, agressivlik, impulsivlik va ijtimoiy me'yorlarga nisbatan befarqlik kuzatiladi [7]. Ayrim hollarda bolalarga nisbatan jinoyatlar psixopatologik holatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ayniqsa, jinsiy xarakterdagi jinoyatlarda jinoyatchining shaxsiy rivojlanishidagi buzilishlar, bolalikdagi travmalar yoki ijtimoiy izolyatsiya muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, zo'ravonlikni o'z boshidan kechirgan shaxslarning keyinchalik zo'ravonlik sodir etish ehtimoli yuqori ekanligi ilmiy jihatdan isbotlangan.

Zamonaviy davrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bolalarga nisbatan jinoyatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Internet orqali sodir etiladigan jinoyatlar, xususan, kiberzo'ravonlik, bolalarni aldash (grooming), pornografik materiallarga jalb qilish holatlari keskin oshib bormoqda [8]. Raqamli muhitda anonimlik darajasining yuqoriligi jinoyatchilar uchun qulay

sharoit yaratadi. Shu bilan birga, bolalarning internetdan foydalanish madaniyati yetarli darajada shakllanmaganligi ularni qo‘shimcha xavf ostiga qo‘yadi. Bu holat kriminologiyada yangi yo‘nalish — kiberkriminologiya doirasida o‘rganilmoqda.

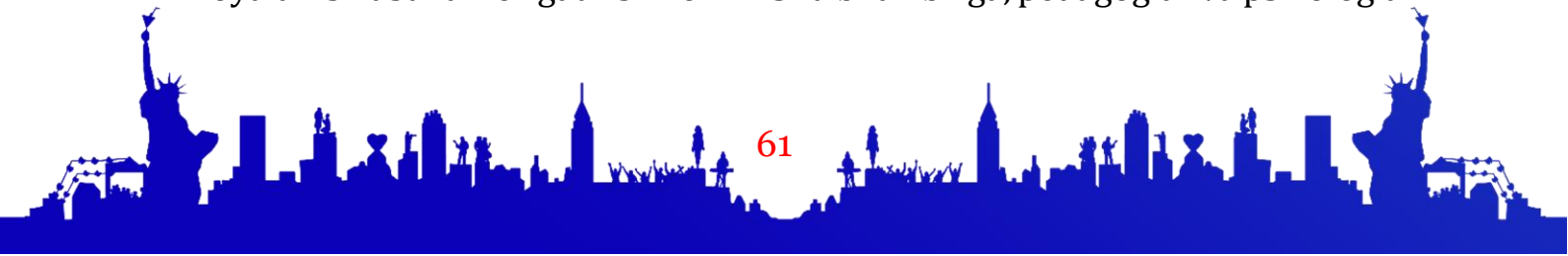
Viktimologik jihatdan qaralganda, bolalar alohida himoyaga muhtoj ijtimoiy guruh sifatida ajralib turadi. Ularning jismoniy va ruhiy rivojlanish darajasi, tajribaning yetishmasligi hamda ijtimoiy himoya mexanizmlarining zaifligi ularni jinoyatlarga nisbatan zaif qiladi [9]. Ayniqsa, nogironligi bo‘lgan, yetim yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar yuqori xavf guruhiga kiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday bolalar ko‘pincha bir necha turdagi zo‘ravonlikka bir vaqtning o‘zida duch keladi, bu esa ularning ruhiy holatiga uzoq muddatli salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Kriminologik nuqtai nazardan jinoyatchining shaxsiy xususiyatlari ham alohida ahamiyatga ega. Bolalarga nisbatan jinoyat sodir etgan shaxslar ko‘pincha ijtimoiy nazoratdan chetda qolgan, past ijtimoiy maqomga ega yoki psixologik muammolari mavjud shaxslar bo‘ladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda yuqori ijtimoiy maqomga ega shaxslar tomonidan ham bunday jinoyatlar sodir etilishi kuzatiladi, bu esa jinoyatning yashirin (latent) xarakterini kuchaytiradi. Latent jinoyatchilik darajasi yuqori bo‘lishining asosiy sababi — jabrlanuvchilarning qo‘rquv, uyat yoki ishonchsizlik sababli huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilmasligidir.

Bolalarga nisbatan jinoyatlarning dinamikasi ham muhim tahlil obyektidir. So‘nggi yillarda ayrim davlatlarda bu turdagi jinoyatlar kamayayotgan bo‘lsa-da, yangi shakllarning paydo bo‘lishi umumiy xavfni saqlab qolmoqda. Ayniqsa, pandemiya davrida bolalarning uyda ko‘proq vaqt o‘tkazishi oilaviy zo‘ravonlik holatlarining ortishiga olib kelganligi qayd etilgan [1]. Bu esa ijtimoiy krizislar bolalar xavfsizligiga qanday ta‘sir ko‘rsatishini yaqqol namoyon etadi.

Profilaktika masalasi tahlilning muhim qismi hisoblanadi. Kriminologik profilaktika tizimi bir necha darajadan iborat bo‘lishi lozim: umumiy ijtimoiy profilaktika, maxsus kriminologik profilaktika va individual profilaktika. Umumiy profilaktika doirasida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yaxshilash, ta‘lim tizimini rivojlantirish va aholining huquqiy ongini oshirish muhimdir. Maxsus profilaktika esa xavf guruhidagi bolalar va oilalar bilan ishlashni nazarda tutadi. Individual profilaktika esa aniq shaxslar bilan olib boriladigan ishlarni o‘z ichiga oladi.

Maktab va ta‘lim muassasalarining roli ham katta ahamiyatga ega. Ta‘lim tizimi orqali bolalarga o‘z huquqlari, xavfsizlik qoidalari va zo‘ravonlikdan himoyalaniş usullari o‘rgatilishi lozim. Shu bilan birga, pedagoglar va psixologlar

bolalardagi salbiy o'zgarishlarni erta aniqlash va tegishli choralar ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini takomillashtirish ham muhim omil hisoblanadi. Jinoyatlarni tezkor aniqlash, jabrlanuvchilarga psixologik va huquqiy yordam ko'rsatish, jinoyatchilarni adolatli jazolash profilaktik ta'sirni kuchaytiradi. Shu bilan birga, bolalar bilan ishlovchi maxsus bo'linmalarni rivojlantirish zarur.

Qonunchilik bazasining rivojlanishi ushbu sohada muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunlarning qabul qilinishi, jumladan, "Bola huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonun, bolalarga nisbatan jinoyatlar uchun javobgarlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda [10]. Biroq, qonunlarni amalda samarali qo'llash va ularning ijrosini ta'minlash masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bolalarni himoya qilishda davlat va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligi muhim rol o'ynaydi. Nodavlat notijorat tashkilotlari, ijtimoiy xizmatlar va jamoatchilik nazorati tizimi bolalar xavfsizligini ta'minlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

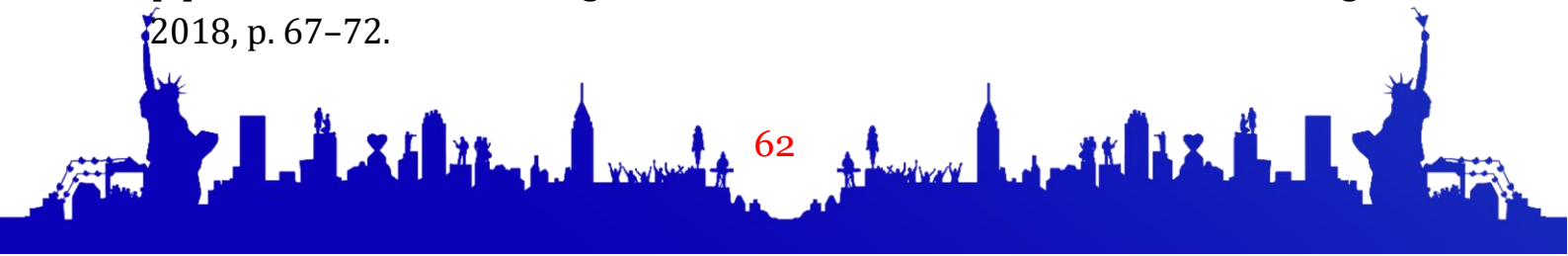
Xulosa

Bolalarga nisbatan jinoyatlar kriminologik jihatdan murakkab, ko'p omilli va ijtimoiy xavfli hodisa hisoblanadi. Ushbu jinoyatlarning oldini olish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Oilaviy muhitni sog'lomlashtirish, ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish, huquqiy ongni oshirish va zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashish muhim hisoblanadi.

Shuningdek, davlat va jamiyat hamkorligini kuchaytirish orqali bolalar xavfsizligini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] UNICEF. Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children. – New York, 2014, p. 12–18.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – Toshkent, 2023, 56–60-betlar.
- [3] World Health Organization. Global status report on violence prevention. – Geneva, 2014, p. 34–39.
- [4] O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi hisobotlari. – Toshkent, 2022, 22–25-betlar.
- [5] Farrington D.P. Childhood risk factors and risk-focused prevention. – Oxford, 2016, p. 45–52.
- [6] World Bank. Violence against children and economic factors. – Washington, 2018, p. 67–72.

- [7] Bartol C., Bartol A. Criminal Behavior: A Psychological Approach. – New York, 2017, p. 120–128.
- [8] Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment. – Hague, 2022, p. 41–47.
- [9] Finkelhor D. Childhood Victimization. – New York, 2008, p. 89–96.
- [10] O‘zbekiston Respublikasi “Bola huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019, 14–20-betlar.
- [11] UNODC. Global Study on Homicide. – Vienna, 2019, p. 55–60.
- [12] Save the Children. Ending Violence Against Children. – London, 2020, p. 23–29.

